

לשוננו לעם

עורך: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, חוברת א, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בלשנות מבנית ופוליטיקה לשונית

בין העוסקים בתורת הלשון העברית אפשר להבחין שתי קבוצות: הבלשנים (לינגוויסטים) והמורים-המדקדים. הבלשן מעוניין לחקור את הלשון – בין שהוא חוקר את תולדותיה, בין שהוא חוקר את יחסה אל הלשונות הקרובות לה, ובין שהוא מנסה לתאר את מצבה ומבנה הפנימי בשעה מסוימת (ובין שהוא מעוניין בכל הבעיות גם יחד). המורה המדקדק עוסק בהוראת הלשון, בתיקון הלשון ה"מקולקלת" בפי הבריות ובקביעת המותר והאסור. אין כוונתי דווקא לאותו מדקדק החי בעולם המקרא ובעולמם של חז"ל וכל חרש אסור בשבילו מן התורה, אלא כוונתי למי שמבין את הפרובלימיות שבדקדוק הנורמאטיבי, ועם זאת הוא יודע, שבלי להורות ולכוון ובלי לקבוע כללים – אי אפשר.

מה פשוט היה, אילו היו הבלשנים והמורים שתי קבוצות נבדלות לחלוטין. אלא דא עקא: כמעט כל העוסק בלשון הוא בלשן ומורה כאחד, ובשעת חקירתו מהרהר הוא בצורכי העם המרובים, ובעמדו לפני תלמידיו מטרידו מצפון החוקר שלו. חשיבות חוברתו של בן-חיים "לשון עתיקה במציאות חדשה" (לשוננו לעם לה-לו) היא בזה, שלא הסתפק בלקט "צימוקים" אלא ניסה לשקול את הבעיה בכללותה. אמנם איני מסכים עמו בכול, אבל ללא ספק חייבים כולנו ללמוד מן הדרך השקולה והאחראית, שבה נאמרו דבריו.

ראשית פולמוסו של בן-חיים מכוון כלפי בעלי השיטה

המכנית (סטרוקטורלית), אשר שאיפתם לעמוד על כלליה של הלשון הסטאנדארדית נדמית לו כהכנה לדקדוק נורמאטיבי חדש (עמ' 52 וכו'), וז"ל: "עם הקביעה, מהו הרוב ומהו המיעוט, ומהי הפרופורציה שביניהם – נאמר ממילא, אף שלא במפורש, מהו התקן", וכך מביאה, לדבריו, ההתבוננות התיאורית את בעליה לקביעת נורמות חדשות.

כנגדו טוען רוזן (לשוננו לעם ל"ה, עמ' 5), שחלה כאן אי-הבנה בשימוש המונחים "תקן" ו"סטאנדארד", ושאין לבו נתון לקביעת נורמות. אולם למקרא סיכומי הפרקים ב"התהליכי לשון" ב' (עמ' 15, 19, 32) נדמה, שתשומת לבו אינה מוקדשת לחקירה העיונית בלבד, וכי קביעת הסטאנדארד דרושה לשם קביעת הנורמה (ועיין גם בדבריו בחוברת ל"ה, עמ' 5 ובהקדמת המערכת לחוב' ל"ב).

קשה לי להסכים עם בן-חיים, שחקירת מבנה הלשון ומציאת הכללים הנוהגים גוררת ממילא הטלת כללים במסגרת דקדוק נורמאטיבי. הרי יש גם חוקרים המתעניינים בלשון מתה וקובעים את מבנה הפנימי – ואין כאן עניין לדקדוק נורמאטיבי כלל, ואם יעלה לרצון לפניהם, יעסקו במבנהו של דיאלקט אינדיאני או פוליניזי – ושוב אין, לבם נתון לקביעת נורמות.

אולם אצלנו כלום אפשר להעלות על הדעת חקירה לשמה בלשוננו, בלי שתגרור מסקנות למעשה? הרי הכול מסכימים, שאמנם מתרקמת מציאות לשונית חדשה, שאין להמשיך לאורך ימים בהוראת דקדוק לשון המקרא כהדקדוק העברי של ימינו. בלשונות אחרות נפתרת שאלת הנכון

והמוטעה מתוך הלשון עצמה. כלומר הנורמה נקבעת על-ידי
הסטאנדארד. וכך יהיה גם אצלנו: חקירת המבנה של העברית
החדשה עתידה להיות הדרך היחידה לביסוס דקדוק
נורמאטיבי חדש.

אולם הדרך עדי לקביעת הנורמות האלה ארוכה היא
ומסוכנת. מסוכנת מאוד – ועדות לכך מצמריו של רוזן. עדיין
אין בנמצא תיאור שלם אחד של איוז שפה שהיא, שכל חכמי
המקצוע יסמכו עליו את ידיהם. ואין בכך פלא; שכן הכול
מדגישים: תנאי ראשון לביצוע חקירה סטרוקטורלית היא
שלמות החומר הנחקר. שלמות אידיאלית אין להשיג.
אבל בלי אוספי חומר נרחבים מאוד אין לעשות חקירה
סטרוקטורלית. שכן כאן – יותר מבמחקר אחר – עלול היעדר
שלמות בחומר לסלף את התמונה לחלוטין.

בלי לשים לב לכך קובע רוזן כללי-סטאנדארד, שאינם
מתיישבים עם העובדות¹. גם הוא וגם ויימן² לא חיכו
להכנת אוספי חומר, אלא נחפזו והעלו מסקנות על פי חומר
בלתי-מספיק – ונכשלו. אבל זה כישלון שבביצוע
ולא כישלון של שיטה.

דומה שאפשר לבוא בטענה נוספת על רוזן. לפי דבריו
(לשוננו לעם, חוב' מ–מא, עמ' 3) הביא „בחוברת א'–ב' של
תחליכי לשון' דוגמאות של כמה שיטות [שבהן אפשר
לחקור את העברית הישראלית. – מ"ג], וכל אחת תוצאותיה

1. ר' בן-חיים, עמ' 58 וכו'.

2. ר' את דבריי ב„לשוננו" י"ז, 281 וכו'.

בצדה". אם כוונתו לומר בזה, שהיה מעוניין לחקור את החופעות לפי שיטות שונות (כפי שהוא ממשיך ומונה שם) וסיכמן "כל אחת תוצאותיה בצדה", קשה במקצת להבחין בזה בתוך חוברתיו. אדרבה: בקורא עלול להתעורר הרושם, שבמקרה מעוניין רזון בחקירת הלשון העברית הישראלית מבחינה סינכרונית, היינו — למעשה — בחקירה סטרוקטוראלית. ואילו השם "תהליכי לשון" מורה, שהמחבר מעוניין דווקא בבירור תהליכים, היינו בהתפתחויות בתוך הלשון. ואמנם מדי פעם בפעם עולות נקודות ראות היסטוריות בתוך הדיון. היה רצוי יותר — ומה גם במצב של יכוחי שיטות השורר אצלנו — שיוקפד בכל מקרה ומקרה על טהרת השיטה משנה הקפדה.

חבל, שלא שם בן-חיים לב לבך, שרזון לא הבהיר את גישתו די הצורך. מכל מקום ביחס למה שעשה רזון למעשה נכונה מסקנתו של בן-חיים: "ההתבוננות בעברית החדשה מתוך בידודה וניתוקה ממקורותיה צופנת בחובה אפשרויות כישלון רבות בהבנת התהליכים של העברית החדשה" (עמ' 65). דברים אלה נכונים הם, אם הכוונה לחקירת תהליכים, לחקירה היסטורית. אבל לא הוכח בכך מאומה ביחס לשימוש בשיטה המבנית במקומה הנכון ובייצוץ נכון.

ועוד טענה בפי בן-חיים: "ניסיונות אלה [היינו בשיטה המבנית. — מ"ג] לא העלו לפי שעה שום דבר, שלא נודע ולא בורר בשיטות האחרות" (עמ' 54). מהי השיטה האחרת, שבן-חיים חושב עליה? דומה, שהוא מציג במקום השיטה המבנית

— את השיטה המבנית עצמה. איני מתכוון בזה לעובדת, שבן-חיים השיב לרוזן על פי השיטה המבנית עצמה (השווה חוב' ליח, עמ' 6). שכן אפשר לומר שאליבא דבר פלוגתיה השיב. יותר מזה: הוא עצמו נוקט שיטה זו שלא מרצונו! בפולמוסו בדבר הגדרת מהותו של הבינוני (עמ' 59) הוא אומר: "הרי יכולים אנו ללמוד זאת בדרך אחרת, מסובכת פחות, ודרך זו מראה לנו, שאמנם כבר בלשון המקרא דבקה בבינוני תכונה פעלית והסימן המובהק לכך הוא: הצטרפות כינוייהמושא אליו וכו'". והרי זו אבחנה על טהרת השיטה המבנית!

הודיה זו בעל כורחו אינה מתמיהה כלל: בניגוד לרושם המתעורר מדבריהם של סטרוקטורליסטים אחדים אין בשיטה זו לא משום המצאה חדשה ולא מתורת הנסתר. החידוש הוא בהקפדה על טהרת השיטה בשעת החקירה, לבל תטושטש המטרה ולבל תעורבנה בה נקודות ראות היסטוריות-השוואתיות. אבל דרכי אבחנה מבניות ידועות מאות בשנים. גדולה מזו: המעוניין לחקור את מבנה לשוננו היום—ולא את תולדותיה וסיבות תהליכיה, שהביאו לידי צורתה היום! — אין בידו שיטת חקירה אלא זו. אפשר לו לוותר על כל גינוני האסכולות השונות ויכול הוא להצליח פחות או יותר. אבל אין מקום לשיטה אחרת, ולפיכך אין גם מקום למחלוקת על שיטות.

אין זאת אומרת, כי מעתה פתוחה הדרך לפנינו. כבר צוין, שגם לשונות אחרות לא תוארו עד כה תיאור שלם. מדויק ומנית את הדעת — ומה גם לשוננו, אשר כידוע, אינה

בעלת מערכה מלוכדת הצומחת צמיחה טבעית (כפי שהעיר בצדק בן-חיים, עמ' 55). לכן ייתכן, שלעת עתה עלינו להסתפק בחקירת בעיות מסוימות, ואילו לכלל ניתוח מקיף של מערכת הלשון לא נגיע אלא כעבור דור. זאת אין לדעת מראש, אבל בוודאי איננו רשאים להתייחס למלכתחילה.

כאמור, קשה לבלשן העברי להימנע מן העיסוק בפוליטיקה לשונית. גם רוזן וגם בן-חיים נגעו בנושא זה; בן-חיים התכוון לדון בשאלת הכננת לשון התרבות (לפי הגדרתו בעמ' 47 הפונה להדרכה בשימוש מטבעות לשון ובסגנון). ובסופו של דבר נגרר למבוי הסתום של בעיית הריפורמה בהוראת הניקוד העברי. לבעיה העיקרית לא נזקק למעשה — וחבל. רוזן, לעומתו, לא עמד על היקף הבעיה של ברירת אלפי ביטויים ודרכי סגנון. כמעט שמתקבל הרושם, שאין לדעתו עוד בעיות, אם „נחדל לפסול תהליכים לשוניים, המושתתים על עקרונות היסטוריים בריאים, ונימנע מיצירת תהום בין לשון ספרותית ולשון דיבור“ (חוב' ל"ט, עמ' 4). הלוואי והיה הפתרון קל כל כך!

מן הראוי לעמוד ראשונה על בעיית ההפרדה בין „לשון התרבות“ ובין „לשון הדיבור“. מי שעוסק בחקירת העברית המודרנית יודע, שדיבורים על סכנת דו-לשוניות, כדוגמת הערבית (חוב' ל"ט, עמ' 3), אין להם על מה שיסמכו. לשון הדיבור הסטאנדארדית שלנו אינה רחוקה כל כך בתורת

1. יש לשון כזאת, אף שאינה בעלת גבולות קבועים כלשונו של עם

אחר. ואכמ"ל.

הצורות ובתחביר אפילו מלשון המקרא, ומה גם שהיא קרובה מאוד ללשון הספרותית הסטאנדארדית, משפיעה עליהומושפעת ממנה. אפילו תעבורנה מאות שנים, לא תגיע לשוננו למצב של דר-לשוניות דוגמת הערבית.

מי שמטיף אפוא להקנות לשון התרבות ומוותר על הכוונת לשון הדיבור (כבן-חיים ואחרים) אין כוונתו אלא זו: אל ניטפל לאדם המסיח בשוק כדי לתקן את דיבורו (כדרכם של מורים רבים). אין לטפל אלא בתיקון הכתיבה (הלשון הספרותית הסטאנדארדית). אלא דא עקא: כיצד ניגש לתיקונה, והיא "מתקלקלת" יותר ויותר בהשפעת אי-הידיעה הכללית? מניין ניקח את הנורמות, שעל פיהן נקבע את הנכון והמוטעה בלשון הספרותית הסטאנדארדית שלנו?

לאור מה שאמרנו לעיל — התשובה ברורה, אף כי אינה מעודדת. אין לקבוע ללשון — או לשכבת לשון — נורמות אלא אלה השאובות מתוכה היא. לשון אחרת: אין קביעת נורמה בלי קביעת הסטאנדארד. ומאחר שקביעת הסטאנדארד של לשוננו לא תיעשה בן לילה — כלום בינתיים איש הישר בעיניו יעשה?

בעל כורחנו עלינו להסתפק בפשרה: אין לפנינו דרך אחרת אלא לקחת את הנורמות מתוך שכבת לשון קלאסית יותר, אך יחד עם זאת לא נתעלם מלשונם של טובי סופרינו המודרניים. היינו: לא כל חידוש פסול כשהוא לעצמו. יש שימוש לשון, אשר חדר זה עתה מן השוק וכל עיקרו חוסר ידיעה, ויש "שיבוש", שכל סופרינו הטובים דשים בו בעקביהם. מובן, שתמיד נזכה למחזה של מחלוקת-הפוסקים בין מורי

הלשון: הללו אוסרים והללו מתירים. מחלוקת כאלה ידועות
בכל אומה ולשון. ואין לחשוש מפניהן. די לנו שיוסכם על
הקו הכללי, ואז יפסקו המדקדקים בפרטי הדברים איש
לפי טעמו.

נורמות של ממש – שעל קביעתן תתווכחנה ועדות
האקדמיה – נוכל לקבוע רק אחרי חקירת מבנה הפנימי של
הלשון הספרותית הסטאנדארדית שלנו. ואמנם זהו אחד
התפקידים הנכבדים ביותר, שהאקדמיה ללשון העברית נדרשת
למלא.